

Sporen van de Tweede Wereldoorlog in het landschap

Nu de getuigen van de oorlog langzamerhand verdwijnen, neemt de behoefte toe de Tweede Wereldoorlog te herinneren door de sporen in het landschap. Deze toenemende aandacht komt net op tijd, want veel sporen van de oorlog zijn erg kwetsbaar. Behoud van het oorlogserfgoed begint bij een goede inventarisatie, zoals in 2009 en 2010 werd uitgevoerd in het bosgebied 'de Sysself' bij Ede.

— Jobbe Wijnen (RAAP Archeologisch Adviesbureau)

> IN DE ARCHEOLOGIE was de toegenomen belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog in 2010 goed te merken aan diverse nog niet eerder vertoonde (pilot)onderzoeken, zoals de opgraving van twee kazematten op de Grebbeberg, de archeologische begeleide berging van gecrashte toestellen en de opgraving van een loopgraaf in voormalig 'Kamp Amersfoort'. Ook is het oorlogserfgoed al twee jaar programma-onderdeel van de Reuvensdagen, het toonaan-

gevende Nederlandse archeologiecongres. Voor landschapbeheerders is – in tegenstelling tot archeologen – ook het zichtbare bovengrondse erfgoed interessant. Die zichtbare sporen maken de oorlog (WOII) beleefbaar in het landschap. Ook hiervoor groeit de belangstelling, zoals blijkt uit het aantal inventarisaties van WOII-erfgoed. Koploper was het project 'Sporen van de Oorlog' in Drenthe, alweer uit 1998. Meer recent zijn een gebiedsinventarisatie

in het Renkums Beekdal door Stichting Probos, een veldinspectie van loopgraven op de Grebbeberg bij Rhenen door RAAP en het onderzoek in de Sysself door Geldersch Landschap en Geldersche Kasteelen (GLGK). Deze toenemende aandacht komt net op tijd, want veel sporen van de oorlog zijn erg kwetsbaar. Ze kunnen in no-time verdwijnen als de beheerder er geen rekening mee houdt. Inventariseren is de noodzakelijke eerste stap.

Dit artikel geeft een introductie op inventarisatie van oorlogserfgoed, gebaseerd op 'Oorlog in de Sysselt', een cultuurhistorische inventarisatie die ik in 2009-2010 op verzoek van GLGK uitvoerde in het bosgebied 'de Sysselt' bij Ede.

Geen defenitie

Voor oorlogserfgoed was bij aanvang van het project in de Sysselt eigenlijk nog geen afgebakende definitie die geschikt was voor dit project. Daarom stelde ik in overleg met GLGK er zelf een op: 'Het erfgoed van de Tweede Wereldoorlog is het totaal aan sporen van menselijke activiteiten, boven en onder de grond, dat in verband te brengen is met de oorlogsperiode'. Onder deze definitie vallen aardwerken als loopgraven en schuttersputten, betonnen constructies zoals kazematten en bunkers en verder bomkraters, locaties van (voormalige) veldgraven, crashsites van vliegtuigen, executieplaatsen, onderduikersholen, (voormalige) vliegvelden en bijvoorbeeld detentiekampen. Het gaat dus zeker niet alleen om sporen die met gevechtshandelingen verbonden zijn. Voor de Sysselt was de verwachting vooral loopgraven en schutterputten aan te treffen.

Ook sommige landschappelijke kenmerken zijn WOII-erfgoed in deze definitie; het landschap is bepalend voor de tactische keuzes en het verloop van de oorlog. Een 'stelling' bestaande uit een aantal schuttersputten ligt bij voorkeur beschut in het bos, maar wel met voldoende zicht op bijvoorbeeld een weg om deze te kunnen beschieten (het schootsveld). In de Sysselt kozen Airborne-troepen bewust de bosrand uit

om de provinciale weg onder schot te kunnen houden en de Ginkelse Heide werd door zijn openheid tot landinggebied gekozen voor de 4de Britse Parachutisten Brigade in september 1944. Als zo'n relatie tussen landschap en militaire activiteit nog aanwijsbaar is, is het goed deze te inventariseren. Men spreekt dan wel van 'strategisch landschap.'

Ook wanneer er geen fysieke sporen meer bestaan, maar alleen het verhaal nog leeft onder de bevolking, kan er sprake zijn van WOII-erfgoed. Er is dan een verhaal dat te koppelen is aan een locatie, ook dat is een vorm van erfgoed.

Bureauonderzoek van wezenlijk belang

Voor de Sysselt bleek goed bureauonderzoek wezenlijk voor de uitkomsten. Hoe vind je een schuttersput die is aangelegd met het doel onvindbaar te zijn in een bos van 314 hectare? Als voorwerk voor een gericht veldbezoek zijn dus zoveel mogelijk verschillende bronnen bekeken, waaronder lokale literatuur, luchtfoto's en gepubliceerde thematische wandelroutes over de Tweede Wereldoorlog. Veel kennis van oorlogsgeschiedenis zit bij amateur-experts in de regio en het loonde de moeite deze mensen op te sporen. De beheerders van het terrein zelf bleken daarbij een goed startpunt. Ook internetonderzoek kan niet ontbreken, want veel lokale expertise die je anders niet vindt, is digitaal gepubliceerd op diverse (persoonlijke) websites.

Voor de Sysselt bleek dat de meeste sporen ver-

Linker pagina: Bomkrater in de Ginkelse Heide. Ondanks de afmeting (10m) kunnen lastig terug te vinden zijn, maar na 65 jaar verraadt de vegetatie nog altijd waar eens een vliegtuigbom explodeerde.

Links: Pas na grondig bureauonderzoek kon deze schuttersput van de Kings Own Scottish Borderers in de Sysselt worden teruggevonden. Dit soort originele sporen is erg kwetsbaar voor beschadiging.

Rechts: Goed schootsveld is tactisch van groot belang bij aanleg van stelling. Vanaf dit heuvel-tje in de Sysselt is er ruim uitzicht op de heide en de wegen wat verderop.

wacht konden worden uit de periode rond de Slag om Arnhem, de luchtlandingen in september 1944. Op 17 september 1944 koos een Britse eenheid, het 7de Bataljon Kings Own Scottish Borderers (7KOSB), de Sysselt uit om stelling te nemen voor de verdediging van de Ginkelse Heide als voorbereiding op de landing van de 4de Britse Parachutisten Brigade een dag later.

In het veld: Honderden schuttersputten

Met het bureauonderzoek in de hand werden verschillende doelgebieden in het veld onderzocht. Pas in het bos zelf bleek pas echt hoe wezenlijk het bureauonderzoek was: de Sysselt ligt namelijk vol met schuttersputten! Vele honderden zijn er te vinden, maar deze hebben meestal niets te maken met WOII, maar met oefeningen van Nederlandse dienstplichtigen na de oorlog. Deze oefenden decennia lang in de Sysselt. Hoe konden we tussen al die kuilen

De onwaarschijnlijke levenswandel van Sergeant Tex Banwell

Op 18 september 1944 landde Keith D. Banwell met de 4de Britse Parachutistenbrigade op de Ginkelse heide met de opdracht naar Arnhem op te trekken. Dit was niet Banwells eerste missie, want hij was ook al ingezet in Noord-Afrika en daarbij was hij al twee keer krijgsgevangen gemaakt door de Duitsers. Beide keren wist hij met veel geluk te ontsnappen. Maar Banwell blijft in militaire dienst en land aldus op de Ginkelse Heide. De slag om Arnhem werd verloren en Banwell moest onderduiken in de regio. Hij kwam terecht bij het verzet en raakte betrokken bij een aanslag in Epe, die zou leiden tot de Duitse wraakactie 'De razzia van Putten'. Uiteindelijk wordt hij na een hachelijke achtervolging alsnog opgepakt en gedeporteerd naar Auschwitz. Zelfs dát weet Banwell te overleven. In 1962 komt hij terug op de Ginkelse Heide en kerft zijn naam en eenheid in een beuk in de Sysseelt. Hoewel ze dus naoorlogs is ziet GLGK deze inscriptie als waardevol erfgoed en zal de boom zo lang mogelijk tegen kap beschermen.

Links: Op een beuk in de Sysseelt memoreerde Sergeant Tex Banwell zijn parachutelanding met de Vierde Parachutistenbrigade. Bovenin letter 'A' die vermoedelijk slaat op de 'A-company' en daaronder een pijl richting de rendez-vous locatie van de compagnie. Banwell's eigen naam staat onderaan (lastig te zien)

Links onder: Sergeant Keith D. (Tex) Banwell
(bron: pegasusarchive.org)

Rechts: Waar nodig werd voor de inventarisatie in de Sysseelt een schets gemaakt van de gevonden objecten om hun onderlinge relatie te verduidelijken, zoals hier bij een infanteriestelling bestaande uit schuttersputten

Rechter pagina: Kazemat-diefdijk. Goedbedoelde restauraties komen de beleefde authenticiteit lang niet altijd ten goede. Hier bij een kazemat aan de Diefdijk, geres-taureerd in originele kleuren. Bron: R. Smid
www.bunkerpictures.nl

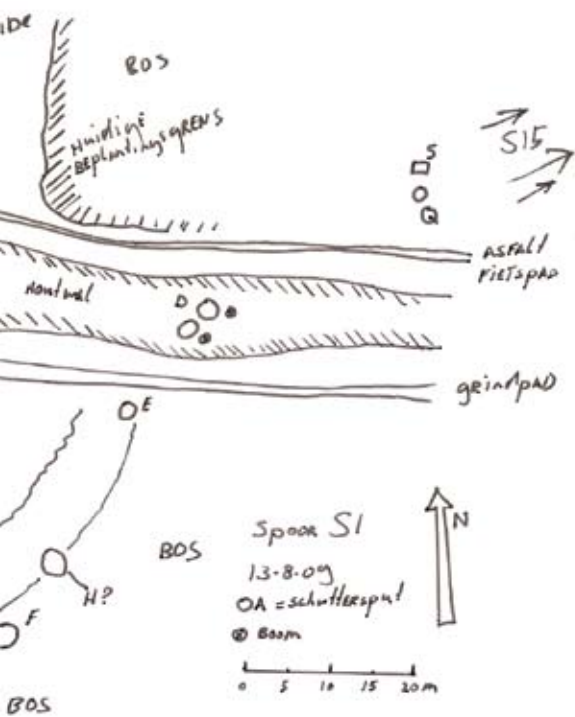
nog de originele stellingen van het 7KOSB terugvinden?

Gelukkig was één archiefbron zeer specifiek en werd, met enige moeite, inderdaad de locatie gevonden waar de B-compagnie van 7KOSB zich had ingegraven in schuttersputten. Direct viel op hoe kwetsbaar deze sporen zijn: na 66 jaar gaat het nog slechts om vrij ondiepe depressies in de losse zandgrond. Als een harvester (oogstmachine of uitrijcombinatie) deze strook zou doorkruisen, zou dit de putten in één keer uitwissen. Andere bedreigingen voor de putten komen van detector-amateurs en – niet te onderschatten – wilde zwijnen. Vooralsnog lijkt oorlogserfgoed niet de favoriete fourageerplek, maar uit diepe wroetsporen blijkt wel dat zwijnen deze oppervlakkige aardwerken in no-time kunnen uitpoetsen.

Tijdens en na de oorlog

Een opmerkelijke serie objecten die te zien was op de luchtfoto's, ligt evenwijdig langs de spoorbaan in de rand van de Sysseelt. Ook deze plek werd bezocht en inderdaad vonden we op regelmatige afstanden van elkaar grote kuilen. De functie en datering staat nog niet vast, maar vermoedelijk gaat het om 'vluchtkuilen' voor het spoorwegpersoneel, in het geval dat er een luchtaanval plaatsvond. Uit luchtfoto's bleek bovendien dat in de omgeving nog enkele bomkraters aanwezig waren. Ook deze werden geïnventariseerd.

Het meest tot de verbeelding sprekende oor-

logspoor in de Syssel is echter van een totaal andere orde en feitelijk niet eens een spoor uit de oorlog zelf. Het gaat om een inscriptie in een boom van Sergeant Tex Banwell, een befaamd Brits militair met een onwaarschijnlijke levenswandel (zie kader).

Bijzondere belevingswaarde

Waarom zou een beheerder – los van de trend – überhaupt waarde toekennen aan oorlogserfgoed? Waardering van WOII-sporen is een nieuwe en nog complexe materie. Hier wil ik me beperken tot het benoemen van een kant van WOII-erfgoed die ik zelf van groot belang vind: de belevingswaarden. Voor een diepgaandere beschouwing over waardering ten behoeve van behoud verwijs ik naar elders (zie onder). Het fysieke erfgoed van de Tweede Wereldoorlog op de feitelijke plaatsen waar het allemaal gebeurde, heeft een groot potentieel om de beleving te prikkelen. Dit maakt het erg geschikt voor educatieve doeleinden. Het erfgoed is anno 2011 zeer in trek: 'Battlefield tours', lokaal uitgegeven gidsjes met oorlogssporen, wandelroutes, gedenkordjes bij bijzondere plaatsen, stichtingen die een bepaald deel van het oorlogserfgoed promoten. Juist de daadwerkelijke plaatsen waar de heftigheid van de oorlog plaatsvond, oefenen een grote aantrekkingskracht uit, omdat ze direct, zonder uitgebreide kennis vooraf, een sterke beleving oproepen. De Britse archeoloog John Schofield beschrijft dit in zijn boek 'Combat Archaeology' als het 'Sense of Place'-effect, wat ik zelf graag vertaal met 'beleefde authenticiteit'. Hier schuilt een

belangrijke kracht van WOII-erfgoed voor educatie, of voor herinneringsdoeleinden. Hier kunnen beheerders hun beleid op richten.

Maar de kracht van WOII-erfgoed gaat nog een slag dieper dan sec educatie. Het heeft het vermogen om in mensen diepe vragen over het leven wakker te schudden. De onmogelijke heftigheid van de oorlog, waar één seconde het verschil kan zijn tussen leven en dood, wordt haast aan den lijve voelbaar op die plaatsen waar de oorlog werd uitgevochten. Dichter op de grote thema's van het leven kan je met erfgoed haast niet komen. De originele plaatsen doen vragen opborrelen over de zin van het bestaan en vergankelijkheid, iets wat een schaarste is geworden in Nederland. Naar mijn idee hebben we 'vergangenheid' behoorlijk weg-getuiniert uit ons landschap en erfgoed. Toch is het contact met vergankelijkheid een menselijke behoefte én noodzaak. 'Vergangenheid' is een intrinsiek thema bij oorlogserfgoed dat we wat meer mogen koesteren.

Goed bedoelde restauraties

Twee kanten zijn nog belangrijk om te noemen. Ten eerste geldt voor deze beleving dat 'hoe persoonlijker het verhaal is, hoe sterker de potentiële belevingskracht'.

Ten tweede slaagt het diepere belevingseffect alleen als de bezoeker het erfgoed als authentiek beleefd en daarin heeft de mate van verval van het object een grote betekenis: een 'vergeten' kazemat, overgroeid met mos en varens, raakt mensen meer dan de perfect gerestaureerde

de kazemat geschilderd in wat verzekerd wordt 'echt de originele kleur' te zijn (zie foto boven). Restauratie, reconstructie of consolidatie doen bijna altijd afbreuk aan de 'beleefde authenticiteit' en dus aan de kracht van het erfgoed. Dit wordt in goed bedoelde restauraties nog wel eens over het hoofd gezien.

Beheerders hebben een duidelijke verantwoordelijkheid om oorlogserfgoed zichtbaar en beleefbaar te houden in het landschap. Veel objecten zijn kwetsbaar en kunnen snel verdwijnen als ze niet worden herkend. Als eerste stap is er een inventarisatie nodig. Daarna komt vraag hoe men de bijzondere belevingswaarden het beste kan mobiliseren zonder afbreuk te doen aan de authenticiteit van het object.<

Jobbe Wijnen, jobbew@xs4all.nl

Momenteel werkzaam als Archeologisch Specialist Tweede Wereldoorlog voor RAAP archeologisch adviesbureau

Het rapport van de inventarisatie onder de titel 'Oorlog in de Syssel' is te krijgen via De Lawick Pers (www.lawickpers.nl).

Meer lezen over waardering oorlogserfgoed?

Kok, R. en J.A.T. Wijnen 'Waardering van oorlogserfgoed Een inventarisatie en waardering van sporen uit de Tweede Wereldoorlog op de Grebbeberg en Laarsenberg te Rhenen (provincie Utrecht)', RAAP-Rapport 2240 Raap Archeologisch Adviesbureau, Weesp.